Andrzej Smolarczyk
Politechnika Białostocka

BIBLIOTEKI I CZYTELNIE OŚWIATOWE W WOJEWÓDZTWIE POLESKIM W LATACH 1919–1939

Książka była elementarnym środkiem wszelkiej działalności oświatowej. Umożliwiała uzupełnienie wiedzy ogólnej i fachowej, udostępniała kulturę, przekazywała określone wartości wychowawcze oraz zapobiegała analfabetyzmowi wtórnemu. Bez wątpienia książka była fundamentem, na którym wspierała się działalność wszystkich form oświaty pozaszkolnej. Była szczególnie cennym środkiem dydaktycznym na Polesiu, gdzie występował ogromny deficyt bazy materialnej niezbędnej do funkcjonowania jakiejkolwiek działalności oświatowo-kulturalnej. Na początku lat dwudziestych władze oświatowe, samorządy i instytucje społeczne zajęły się organizowaniem bibliotek i propagowaniem czytelnictwa[1].

Władze państwowe traktowały biblioteki i czytelnie jako ośrodki, „które utrwalałby nie tylko ideę państwowości polskiej, lecz równocześnie budziły sumienia polskie i polskość, przytłumioną przez dawny rząd carski, szerzyły oświatę i kulturę polską, jednocząc wszystkich ludzi dobrej woli, pracujących i chcących pracować dla Polski na Kresach nawiązując do *świetlanej tradycji polskiej*"[2]. Władze terenowe i centralne traktowały biblioteki jako „fundament pracy przy szerzeniu i pogłębianiu kultury polskiej"[3].

„Głód książki" był szczególnie dotkliwy w województwie poleskim. Jedyną szansą na rozbudowę bibliotek na Polesiu było przekazanie części księgozbiorów z terenów Polski centralnej i południowej. W 1922 roku rozpoczęła się ogólnopolska akcja zbierania książek i przekazywania ich zaniedbanym województwom kresowym. Największa pomoc została skierowana do terenów najbardziej pod tym względem zaniedbanych, czyli na Polesie, a zwłaszcza do powiatów nadgranicznych województwa poleskiego. Uczestnictwo w akcji propagowano również wśród mieszkańców województwa poleskiego. „Głos Poleski" na swych łamach zachęcał wszystkich mieszkańców Polesia do zbiórki zbędnych książek znajdujących się w domowych biblioteczkach w celu wsparcia tworzonej biblioteki publicznej w Stolinie. Antoni Żmijewski w artykule *Apel do społeczeństwa – O książkę polską na Polesiu* zachęcał:

---

[1] J. Sutyła, *Miejsce kształcenia dorosłych w systemie oświatowym II Rzeczypospolitej*, Ossolineum 1982, s. 25.

[2] Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu [PAOB], sygn. f. 59, o. 3, d. 1216, k. 182, *Pismo Przewodniczącego Wydziału Powiatowego w Stołpcach do Kuratora Okręgu Szkolnego Poleskiego z dnia 28 maja 1923 r.*

[3] Tamże.

> Zapewne wiele osób i rodzin posiada przeczytane zbędne książki polskie, leżące u nich bez użytku. Czyż nie lepiej byłoby dać możliwość korzystania z nich szerszemu ogółowi, ofiarowując je do biblioteki publicznej? To samo dotyczy wszelkich innych rzeczy związanych z szerzeniem kultury, jak to pomoce szkolne i naukowe, portrety wybitnych pisarzy i działaczy narodowych. Ofiary pieniężne tak niezbędne na zakup książek są również przyjmowane[4].

Miał być to początek inicjatywy polegającej na rozbudowie sieci bibliotek powszechnych i publicznych w powiatach wschodnich Polesia. Sytuację bibliotekarstwa określano jako tragiczną, więc początkowo planowano jedynie zorganizować biblioteki publiczne w większych miasteczkach powiatu łuninieckiego i stolińskiego[5].

Duży wkład w podniesienie czytelnictwa i stanu materialnego bibliotek w województwie poleskim wniosło Polskie Towarzystwo Opieki nad Kresami. W swym statucie Towarzystwo jako jeden z najważniejszych celów stawiało sobie „budzenie czytelnictwa i rozpowszechnianie książki polskiej wśród ludności ziem wschodnich"[6]. Włączając się w ogólnokrajową akcję rozbudowy bibliotek w województwach kresowych Polskie Towarzystwo Opieki nad Kresami przekazało 100 bibliotek dzieląc je między wszystkie inspektoraty szkolne wchodzące w skład Okręgu Szkolnego Poleskiego [OSP].

Polskie Towarzystwo Opieki nad Kresami wraz z władzami szkolnymi dokonały podziału darowanych bibliotek pomiędzy poszczególne miasteczka i wsie. Przekazano trzy rodzaje bibliotek: duże, miejskie i wiejskie. W każdej bibliotece znajdował się odpowiedni zbiór książek, dostosowany do danego środowiska lokalnego. Do bibliotek dołączono statut biblioteki i katalogi. Książki oprawiono i umieszczano je w przygotowanych do tego szafkach[7].

28 czerwca 1925 roku odbyła się w Warszawie uroczystość poświęcenia przekazywanych bibliotek. Przybyła na tę ceremonię delegacja z województwa poleskiego. W dniu 5 lipca 1925 roku do Brześcia przyjechał pociąg z Warszawy wiozący biblioteki dla Polesia. Wyładowano tu biblioteki przeznaczone dla powiatów: brzeskiego, kobryńskiego, drohickiego i prużańskiego. W Brześciu przeładowano również książki dla powiatów: kosowskiego, baranowickiego, stołpeckiego, nieświeskiego, a następnie wysłano je do Baranowicz. Następnego dnia pociąg pojechał do Pińska, gdzie wyładowano biblioteki przeznaczone dla powiatów: pińskiego, łuninieckiego, stolińskiego, sarneńskiego i koszyrskiego[8]. Książki przejmowali inspektorzy szkolni w porozumieniu ze starostami i rozsyłali je do miejsc przeznaczenia. W celu kierowania całą akcją został utworzony Okręgowy Komitet Opiekuńczy w Brześciu. Kuratorium OSB wyznaczyło inspektorów szkolnych na opiekunów powiatowych przekazanych bibliotek. Inspektorzy zostali zobowiązani

[4] *Apel do społeczeństwa – O książkę polską na Polesiu*, „Gazeta Poleska", 2 lipca 1922 r., nr 27, s. 5.

[5] Tamże.

[6] PAOB, sygn. f. 59, o. 3, d. 1310, k. 86, *Pismo zastępcy kuratora OSP Jana Bobki do inspektorów szkolnych OSP z dnia 20 czerwca 1925 r.*

[7] Tamże.

[8] PAOB, sygn. f. 59, o. 3, d. 1304, k. 46-47, *Pismo Polskiego Towarzystwa Opieki nad Kresami do KOSP w Brześciu z dnia 4 czerwca 1925 r.*

G.U.S
3461
(5)

STATYSTYKA POLSKI

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIE

TOM XXII

PIERWSZY POWSZECHNY SPIS RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Z DNIA 30 WRZEŚNIA 1921 ROKU

MIESZKANIA. LUDNOŚĆ. STOSUNKI ZAWODOWE

WOJEWÓDZTWO POLESKIE

WARSZAWA 1926

NAKŁADEM GŁÓWNEGO URZĘDU STATYSTYCZNEGO

SKŁAD GŁÓWNY I EKSPEDYCJA W GŁÓWNYM URZĘDZIE STATYSTYCZNYM, AL. IGROZOLIMSKIE 33.

Dane spisu powszechnego 1921 – województwo poleskie
(strona ze *Statystyki Polski*, t. XXII, Warszawa 1926)

do wyznaczenia bibliotekarzy i przekazania lokali w celu zorganizowania bibliotek. Inspektorzy musieli wysłać do Warszawy pokwitowania z odbioru bibliotek oraz zaopiekować się bibliotekami w dalszym ich funkcjonowaniu i nabywać nowe książki. W miesiącu czerwcu składali coroczne sprawozdania ze stanu bibliotek[9].

Polskie Towarzystwo Opieki nad Kresami zastrzegało się wielokrotnie, że to ono jest właścicielem wszystkich bibliotek i ten stan nie ulegnie zmianie. Prezes Towarzystwa Jan Marweg pisał do zastępcy kuratora Jana Bobki:

> podkreślam jeszcze raz, że wszystkie biblioteki są i pozostaną własnością Polskiego Towarzystwa Opieki nad Kresami, a poszczególni bibliotekarze i instytucje zawiadują bibliotekami z mandatu naszego Towarzystwa. Szczegółowy statut jest załączony do każdej biblioteki, katalogi rejonowe otrzymują wszyscy opiekunowie powiatowi, a ogólny reprezentant komitetu Opiekuńczego w Brześciu[10].

W latach 1924–1927 Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego [MWRiOP] zaopatrzyło większość szkół powszechnych na Polesiu w biblioteki szkolne. Z bibliotek tych korzystali również dorośli. Biblioteki w ciągu następnych lat nie były zaopatrywane w nowe pozycje. Na początku lat trzydziestych stan książek w tych bibliotekach był fatalny i pogarszał się z roku na rok. Wartość księgozbioru stała się niewielka. „Książki zostały przez dziatwę szkolną i dorosłych wielokrotnie przeczytane lub wysłuchane, zamienić ich między poszczególnymi szkołami nie można, bo zostały wpisane do inwentarza. Nawet nie miałoby to celu, bo zawartość każdej biblioteki jest identyczna"[11]. Po ośmiu latach używania większość książek została zniszczonych, a same biblioteki zostały zdekompletowane. Biblioteki znajdujące się w rękach organizacji społecznych były to przeważnie małe księgozbiory, głównie o tematyce rolniczej. Na olbrzymi teren województwa poleskiego było ich stanowczo za mało[12].

Biblioteki powstawały również przy większych komisariatach policji. Były one zakupywane przez żołnierzy i udostępniane za opłatą osobom zewnętrznym. Wartość takich bibliotek dla celów oświatowych był niewielka, a pod względem wychowawczym nawet szkodliwa. Najczęściej zakupywano do nich książki o tematyce sensacyjnej i erotycznej[13].

W roku szkolnym 1933/1934 Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego [KOSB] rozpoczęło na Polesiu wprowadzanie na szeroką skalę akcji bibliotecznej. Impulsem dla całej akcji było wydanie przez MWRiOP w 1932 roku publikacji *Biblioteki oświatowe w Polsce*. Z zestawienia tego wynikało, że na jeden tom książki polskiej w województwie poleskim przypadało 19 mieszkańców, gdy przeciętna dla całej Polski wynosiła 5 mieszkańców. W poszczególnych powiatach sytuacja

---

[9] *Pismo zastępcy kuratora OSP Jana Bobki...*, dz. cyt., k 38.

[10] *Pismo Polskiego Towarzystwa Opieki nad Kresami...*, dz. cyt., k. 46v.-47.

[11] PAOB, sygn. f. 59, o. 3, d. 1267, k. 9, *Sprawozdanie Inspektora Oświaty Pozaszkolnej Tomasza Grunwalda z działalności oświatowej w roku szkolnym 1931/1932.*

[12] *Sprawozdanie Kuratorium z oświaty pozaszkolnej w r. 1931/1932*, s. 353, w: Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego [DzUKOSB] za rok 1933.

[13] *Sprawozdanie Inspektora Oświaty Pozaszkolnej Tomasza Grunwalda...*, dz. cyt., k. 9.

przedstawiała się znacznie gorzej: koszyrskim i kobryńskim – 28, stolińskim – 40, drohickim – 43, w powiecie brzeskim aż 414 mieszkańców[14]. Władze szkolne w Brześciu postanowiły tak niekorzystną sytuację w stanie ilościowym i jakościowym zmienić na korzystniejszą. W Kuratorium opracowano szczegółowy plan rozbudowy sieci bibliotek na Polesiu i poprawy księgozbiorów poleskich[15].

Ogólna liczba bibliotek polskich w 1929 roku wynosiła około 230. Znajdowało się w nich około 150 tys. książek. Funkcjonowały również biblioteki niepolskie – około 130 placówek, w których zgromadzono bez mała 120 tys. tomów. Wśród nich najwięcej było bibliotek żydowskich – około 80 bibliotek z około 110 tys. książek. Bibliotek ukraińskich, białoruskich i rosyjskich było łącznie około 50 i gromadziły one niewiele ponad 9 tys. tomów.

Właścicielami bibliotek były przeważnie organizacje społeczno-oświatowe. W rękach samorządów znajdowały się tylko nieliczne biblioteki stałe w większych miastach i biblioteki ruchome. Udział samorządów nie osiągał nawet 20% ogólnej liczby książek w Okręgu, Inspektoraty Szkolne posiadały jedynie 4% ogólnej liczby tomów[16].

Na podstawie spisu z czerwca 1934 roku dokonano zestawienia bibliotek i czytelnictwa z roku szkolnego 1933/1934. w Okręgu Szkolnym Brzeskim [OSB]. Według danych liczba bibliotek wynosiła bez mała 700, w których zgromadzono ponad 260 tys. książek. Ponad 200 tys. tomów stanowiły książki polskie, ponad 60 tys. tom. książki niepolskie. W okresie lat 1929–1924 nastąpił spadek liczby książek o około 5 tys., przy jednoczesnym spadku stanu liczbowego bibliotek niepolskich o blisko 60 tys. tomów[17]. Wyraźny spadek stanu posiadania bibliotek niepolskim należy łączyć bezpośrednio z likwidacją przez władze polskie placówek Towarzystwa Szkoły Białoruskiej [TSB] i „Proświty". Zniszczony został dorobek biblioteczny mniejszości białoruskiej i ukraińskiej oskarżanych o propagowanie w swych czytelniach i placówkach kulturalno-oświatowych wpływów komunistycznych. Władzom polskim zależało jedynie na rozwoju polskiego bibliotekarstwa. Likwidacja bibliotek mniejszości narodowych była władzom wyraźnie na rękę.

---

[14] J. Stopa, *Trzylecie wysiłku o dobrą książkę w Okręgu Szkolnym Brzeskim*, s. 13, w: DzUKOSB za rok 1937; E. Masojada, *Z działalności oświatowo-pozaszkolnej w Okręgu Szkolnym Brzeskim*, s. 11, w: DzUKOSB za rok 1937.

[15] PAOB, sygn. f. 59, o. 3-3v. d. 1244, k. 55., *Akcja biblioteczna KOSB*.
Plan akcji bibliotecznej streszczał się w następujących punktach: 1) Stopniowe zwiększenie ilościowego stanu posiadania przez nabywanie nowych książek (książki musiały być dobierane na zasadzie właściwego doboru treściowego – uwzględniającego wytyczne kuratorium i najpilniejsze potrzeby społeczności poleskiej); 2) Finanse akcji bibliotecznej zostały oparte na funduszach samorządowych, przy wsparciu władz szkolnych; 3) Utworzenie we wszystkich powiatach województwa poleskiego central bibliotek ruchomych, opracowanych według wzorów Poradni Bibliotecznej Związku Bibliotekarzy Polskich. Opiekę nad nimi mieli sprawować Inspektorzy Szkolni; 4) Organizowanie stałych bibliotek miejskich i gminnych w ośrodkach, gdzie ich jeszcze nie było; 5) Scalanie mniejszych bibliotek i włączanie ich do central powiatowych; 6) Formowanie kompletów ruchomych przy większych bibliotekach miejskich i gminnych w celu obsłużenia nimi najbliższych terenów; 7) Opracowanie sieci bibliotek stałych i ruchomych; 8) Propagowanie „zdrowej" i pożytecznej książki; 9) Połączenie prac bibliotecznych z innymi formami oświatowymi; 10) Konkursy dobrego czytania, kształcenie zespołowe i indywidualne; 11) Dokształcanie pracowników bibliotecznych; 12) Sporządzenie w roku 1933/1934 dokładnej ewidencji bibliotek na terenie województwa poleskiego.

[16] J. Stopa, dz. cyt., s. 13-14.

[17] Tamże, s. 14.

Zmiany te wpłynęły na poprawę statystyk czytelnictwa i stanu bibliotecznego. W OSB liczba mieszkańców przypadająca na jeden tom spadła z 14 do 11. W poszczególnych powiatach wahania sięgały od 9 do 36. Wśród blisko 700 bibliotek – 400 były to placówki stałe, 300 ruchome. Liczba czytelników wynosiła w całym okręgu jedynie 1.3% ogółu mieszkańców. Przeprowadzono zmasowaną akcję propagandową promującą czytelnictwo i zaangażowanie społeczne w pozyskiwaniu środków na funkcjonowanie bibliotek (organizacja central powiatowych, zakup książek). Do akcji bibliotecznej przystąpiło 10 powiatów. Z województwa poleskiego: brzeski, stoliński, drohicki, łuniniecki, kobryński, koszyrski (z województwa białostockiego: białostocki, bielski, wysoko mazowiecki, sokólski). Samorządy wniosły środki finansowe o wysokości 7.600 zł, z czego samorządy poleskie aż 6.100 zł. (samorządy białostockie – 1.500 zł.). Przy dotacji MWRiOP wynoszącej 7.500 zł środki finansowa przeznaczone na pierwszy rok akcji bibliotecznej wynosiły około 15.000 zł. Za zebrane środki zakupiono ponad 5 tys. tomów oraz zaopatrzono 13 central powiatowych w materiały zapasowe, stanowiące 3 tys. tomów. Ponadto skompletowano 64 osiemdziesięciotomowe komplety ruchome. Podział kompletów nastąpił proporcjonalnie do wniesionego wkładu. Obwody, które nie brały udziału w akcji otrzymały po jednym komplecie ruchomym.

W roku następnym 1935/1936 do akcji bibliotecznej włączyły się wszystkie powiaty OSB przy wsparciu wojewody poleskiego i białostockiego oraz przewodniczących wydziałów powiatowych wszystkich 17 powiatów. Samorządy zebrały około 27 tys. zł (nie licząc Białegostoku – zebrał 24 tys. zł) i razem z subsydium ministerstwa wynoszącym ponad 9 tys. zł zebrano łącznie ponad 36 tys. zł. Za uzyskane środki zakupiono ponad 11 tys. książek oraz wyposażenie niezbędne do funkcjonowania bibliotek (szafki, katalogi, księgi inwentarzowe). Równocześnie z opracowaniem nowych kompletów dokonano w bibliotekach selekcji starych książek. Usunięto około 13 tys. książek zużytych. Największa wymiana książek dotyczyła kompletów ruchomych.

W tym samym czasie akcję biblioteczną prowadziły również we własnym zakresie Powiatowe Centrale Biblioteczne i nauczycielstwo. Dzięki tej działalności pozostającej poza scentralizowaną inicjatywą KOSB udało się wzbogacić stan bibliotek na Polesiu i Białostocczyźnie o kilka tysięcy książek. Powiatowe Centrale Biblioteczne prowadziły również akcją komasacyjną polegającą na włączaniu do Central Powiatowych na prawach depozytu bibliotek stałych i kompletów ruchomych różnych instytucji społeczno-oświatowych. Bibliotek będące własnością Polskiej Macierzy Szkolnej [PMS], Polskiego Towarzystwa Opieki nad Kresami i Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich pozostawały własnością prywatną i nie długo opierały się włączeniu do Powiatowych Centrali Bibliotek Ruchomych[18]. Celem przedsięwzięcia było scentralizowanie wszystkich rozproszonych na terenach powiatów biblioteczek w celu ich racjonalnego wykorzystania. Dla skutecznego wykonania tego zadania opracowano sieć biblioteczną we wszystkich powiatach OKSB[19].

[18] PAOB, sygn. 59, o. 3, d. 1227, k. 11, *Sprawa danych liczbowych o stanie bibliotek samorządowych w Inspektoracie Szkolnym Stolińskim z dnia 7 maja 1935 r.*

[19] J. Stopa, dz. cyt., s. 14-15.

Tabela 1. Zestawienie liczbowe bibliotek oświatowych w województwie poleskim w roku 1933/1934

Powiat Miasto wydzielone	Liczba bibliotek							Liczba tomów					Czytelnicy	Wypożyczenia	Liczba mieszkańców	Liczba mieszkańców na jeden tom polski	Obrót książki	Procent ludności korzystającej z bibliotek
	Ogółem	Centrale powiatowych bibliotek ruchomych				Biblioteki stałe		Ogółem	W bibliotekach samorządowych	W bibliotekach społecznych	polskich	niepolskich						
		Samorządowe		Społeczne														
		Liczba central	Liczba bibliotek ruchomych	Liczba central	Liczba bibliotek ruchomych	Samorządowe	Społeczne											
Brześć miasto	10	-	-	-	3	2	5	12740	6469	6271	12740	-	4963	43284	47812	3.7	3.4	10.3
Brześć powiat	32	-	1	-	6	2	23	6967	336	6631	5372	1595	1365	14916	166135	31	2.1	0.82
Drohiczyn	63	-	42	-	5	-	16	7910	1813	6097	5413	2497	1706	16450	96935	18	2	1.7
Kamień Koszyrski	20	-	9	-	3	2	6	4971	2629	2342	4344	627	385	29572	95032	22	5.9	0.4
Kobryń	19	-	6	-	6	-	7	6315	1436	4879	5455	860	658	10306	113729	21	1.4	0.57
Kosów Poleski	32	-	8	-	7	1	16	6512	2958	3554	6512	-	1238	14495	88604	13.6	2.3	1.3
Łuniniec	43	-	10	-	1	10	22	6320	1151	5169	6320	-	783	1770	107164	17	0.28	0.73
Pińsk miasto	-	-	-	-	-	-	-	14986	-	14986	10466	4520	brak	brak	31803	3	brak	brak
Pińsk powiat	79	-	10	-	-	57	12	4374	2921	1453	4374	-	1365	5053	152512	34	1.1	0.88
Prużana	42	-	19	-	-	9	14	9189	1379	7810	7736	1453	629	13057	108000	14	1.4	0.58
Stolin	52	-	19	-	21	-	12	11052	903	10149	6698	4354	1723	18575	124325	18.5	1.6	1.3
woj. poleskie z miastami wydzielonymi	392	-	124	-	52	83	133	91336	21995	69341	75430	15906	14915	167478	1163854	15.4	1.8	1.3
woj. poleskie bez miast wydzielonych	382	-	124	-	49	81	128	63610	15526	48084	52224	11386	9852	124194	1084239	20.7	1.96	0.9

Źródło: PAOB, sygn. f. 59, o. 3, d. 1244, k. 67.

Powyższa tabela (Tabela 1.) przedstawia zestawienie liczbowe bibliotek oświatowych w województwie poleskim w roku szkolnym 1933/1934 – w roku rozpoczęcia akcji bibliotecznej. Na terenie całego województwa czynnych było 392 biblioteki oświatowe. Największą liczbę bibliotek na swoim terenie posiadały powiaty: piński – 79 i drohicki – 63. Najmniejszą zaś powiaty: kobryński – 19 i koszyrski – 20. Bibliotek stałych na terenie województwa funkcjonowało łącznie 216 (83 – samorządowe i 133 – społeczne).

Najlepsza sytuacja pod względem liczebności bibliotek stałych była w powiatach: pińskim – 69 (57 – biblioteki samorządowe, 12 – biblioteki społeczne) oraz łuninieckim (10 bibliotek samorządowych, 22 – biblioteki społeczne). Tragicznie sytuacja przedstawiała się w powiatach: kobryńskim – 7 (wszystkie społeczne) i koszyrski – 8 (2 samorządowe, 6 społeczne). Bibliotek ruchomych na terenie Polesia funkcjonowało 176 (124 samorządowych i 52 ruchomych). Największą liczbę bibliotek ruchomych posiadał powiat drohicki (44 samorządowe, 5 ruchomych) oraz powiat stoliński (19 samorządowych i 21 ruchomych). Również w statystyce bibliotek ruchomych powiaty: kobryński i koszyrski prezentowały się najgorzej: kobryński – 12 (samorządowych 6, społecznych 6) i koszyrski – 12 (samorządowych 9, społecznych 3). W powiatach kobryńskim i koszyrskim sytuacja przedstawiała się fatalnie również w pozostałych zestawieniach statystycznych przedstawionych w zestawieniu (Tabela 1.). Biblioteki w tych powiatach posiadały najmniejszą liczbę książek w swych zbiorach (kobryński około 5.5 tys., koszyrski około 4.4 tys.). W powiecie koszyrskim zaledwie 385 osób korzystało z bibliotek, co stanowiło 0.4% ogółu ludności. W powiecie kobryńskim w bibliotekach zarejestrowano 860 czytelników, co stanowiło zaledwie 0.57% wszystkich mieszkańców.

W całym województwie poleskim stan ilościowy i jakościowy czytelnictwa przedstawiał się niewiele lepiej. Na ogólną liczbę około 1.164 tys. mieszkańców jedynie 15 tys. było zarejestrowanych w bibliotekach jako czytelnicy (tylko 1.3 % ogółu ludności wypożyczało książki z bibliotek). Na jedną książkę polską przypadało zaledwie 15.4 mieszkańców województwa poleskiego.

Tabela 2. Zestawienie liczbowe bibliotek oświatowych w województwie poleskim w roku 1935/1936

powiat miasto wydzielone	liczba bibliotek									liczba tomów					czytelnicy			wypożyczenia			liczba mieszkańców	liczba mieszkańców na jeden tom polski	obrót książki	Procent ludności korzystający z bibliotek
	ogółem	centrale powiatowych bibliotek ruchomych				bibliotek stałe				ogółem	w bibliotekach samorządowych	w bibliotekach społecznych	polskich	niepolskich	ogółem	w bibliotekach samorządowych	w bibliotekach społecznych	ogółem	w bibliotekach samorządowych	w bibliotekach społecznych				
		samorządowe		społeczne		samorządowe	społeczne	w tym																
		liczba central	liczba bibliotek ruchomych	liczba central	liczba bibliotek ruchomych			polskie	inne															
Brześć miasto	1	-	-	-	-	1	-	1	-	4574	4574	-	4574	-	629	629	-	20424	20424	-	48609	10.6	4.6	1.3
Brześć powiat	63	1	38	1	20	2	3	4	1	12144	4840	7304	11070	1074	2956	1674	1282	14810	9134	5676	167542	15.1	1.2	1.7
Drohiczyn	55	1	18	2	26	1	10	8	3	8027	1720	6307	7127	900	1628	866	762	21513	12760	8753	96882	13.5	2.6	1.6
Kamień Koszyrski	56	1	41	1	11	3	1	4	-	3684	2821	863	3684	-	1383	1055	328	5537	4018	1219	94663	25.7	1.4	1.4
Kobryń	22	1	18	-	-	-	4	4	-	4578	1440	3138	4578	-	703	453	250	7102	2752	4350	114171	24.9	1.5	0.6
Kosów Poleski	26	1	10	1	2	2	12	14	-	8284	1245	7039	8284	-	1936	723	1213	28464	5455	23009	83604	10	3.4	2.3
Łuniniec	85	1	36	2	38	-	11	11	-	14623	4566	10057	14623	-	2566	1715	851	35252	15290	20062	108546	7.4	2.4	2.1
Pińsk miasto	10	-	-	-	-	-	10	7	3	17866	-	17866	10162	7704	680	-	680	6120	-	6120	31803	3.1	0.33	2.1
Pińsk powiat	52	1	22	3	30	-	-	-	-	3441	1305	2136	3441	-	1261	536	725	8840	3760	5080	152416	44.2	2.5	0.8
Prużana	39	1	15	-	21	1	2	3	-	12182	2695	9487	12182	-	1752	717	1035	50816	14816	36000	108762	8.9	4.1	1.6
Stolin	78	1	34	5	34	-	10	3	7	13419	2720	10699	8009	5410	2077	920	1157	20290	6025	14265	124463	15.5	1.5	1.6
woj. poleskie z miastami wydzielonymi	487	9	232	15	182	10	63	59	14	102822	27926	74896	87734	15088	17571	9288	8283	218968	94434	124534	1131459	12.89	2.1	1.5
woj. poleskie bez miast wydzielonych	476	9	232	15	182	9	53	51	11	80382	23352	57030	72998	9678	16262	8659	7603	192424	74010	118414	1051053	14.42	2.4	1.54

Źródło: PAOB, sygn. f. 59, o. 3, d. 1244, k. 66.

Dane z roku 1935/1936 zawarte w powyższym zestawieniu (Tabela 2.) pozwalają określić wyniki rozpoczętej w roku szkolny 1933/1934 akcji bibliotecznej w województwie poleskim. W ciągu dwóch lat liczba bibliotek wzrosła o 95 (z 392 w roku szkolny 1933/1934 do 487 w roku 1935/1936). Jeżeli przy wprowadzaniu akcji bibliotecznej nie było na Polesiu nawet jednej Powiatowej Centrali Bibliotecznej, to w roku 1935/1936 było ich już 24 (samorządowych – 9, społecznych – 15). W każdym powiecie województwa była choć jedna Powiatowa Centrala Biblioteczna – samorządowa lub społeczna. W najbardziej w tym względzie zaniedbanych powiatach kobryńskim i kosowskim sytuacja uległa częściowej poprawie. W powiecie kobryńskim liczba bibliotek wzrosła jedynie o 3 (z 19 w roku szkolny 1933/1934 do 22 w roku 1935/1936). Był to wzrost bardzo nieznaczny i faktycznie iluzoryczny, bo wzrosła o 6 liczba bibliotek ruchomych, a spadła o 3 liczba bibliotek stałych. W powiecie koszyrskim natomiast nastąpił wzrost liczby bibliotek o 36 (z 20 w roku szkolny 1933/1934 do 56 w roku 1935/1936). Tak duży wzrost bibliotek dotyczył bibliotek ruchomych. Ich liczba wzrosła o 40 (z 12 w roku szkolny 1933/1934 do 52 w roku 1935/1936). Liczba bibliotek stałych natomiast spadła z 8 do 4. Dane te świadczą, iż celem akcji było dotarcie do jak największej liczby czytelników w jak najkrótszym czasie. Umożliwiały to biblioteki ruchome, z których mogło korzystać więcej ludzi. Były to jednak działania doraźne, które nie rozwiązywały problemu w dłuższym wymiarze czasowym.

Liczba tomów zgromadzonych w bibliotekach na Polesiu wzrosła w ciągu tych dwóch lat o ponad 10 tysięcy. Nie była to liczba imponująca, ale należy dodać, iż wymieniono w tym okresie znaczną liczbę książek ogromnie zniszczonych na nowe (czego nie możemy zauważyć w danych statystycznych). Na ogólną liczbę książek zgromadzonych w bibliotekach poleskich w roku szkolnym 1933/1934 wynoszących około 90 tys. – około 75 tys. były to pozycje napisane w języku polskim, a około 16 tys. napisanych w językach mniejszości narodowych. Nie były to liczby imponujące. Z tych dysproporcji możemy zorientować się jak wyglądała skuteczność akcji polonizatorskiej na Polesiu (ludność polska stanowiła około 14,5% ogółu ludności). W roku szkolnym 1934/1935 na ponad 100 tys. książek znajdujących się w bibliotekach poleskich około 88 tys. książek były to książki polskie, książek niepolskich był niewiele ponad 15 tys. W ciągu dwóch lat stan księgozbioru polskiego poprawił się o około 12 tys., a stan księgozbioru niepolskiego zmniejszył się o około 1 tys. Systematyczne zwiększanie się księgozbioru polskiego, przy jednoczesnym pomniejszaniu się księgozbioru niepolskiego potwierdza tezę, iż akcja biblioteczna jako jedna z form oświaty pozaszkolnej była wykorzystywana do ograniczania wpływów kulturalnych mniejszości narodowych i jednoczesnego wzmacniania polskości na Polesiu.

Dzięki wprowadzeniu akcji bibliotecznej liczba czytelników w województwie poleskim zwiększyła się o 2.5 tys. (z około 15 tys. w roku szkolny 1933/1934 do ponad 17.5 tys. w roku 1935/1936). Powiększanie księgozbiorów poprawiło nieznacznie statystykę w spadku liczby mieszkańców przypadających na jedną książkę, spadła ona do 12.9 (z 15.4 w roku szkolnym 1933/1934). Procent ludności korzystającej z czytelnictwa na Polesiu dalej był bardzo niski i wynosił 1.5 % ogółu mieszkańców.

Tabela 3. Biblioteki oświatowe i czytelnictwo (biblioteki i książki według obwodów) w województwie poleskim w latach 1930/1931, 1933/1934 – 1936/1937

Obwody	1930/1931		1933/1934		1934/1935		1935/1936		1936/1937	
	Biblioteki	Tomy	Biblioteki	Tomy	Biblioteki	Tomy	Biblioteki	Tomy	Biblioteki	Tomy
brzeski	46	34.881	42	19.707	88	21.574	64	17.792	108	41.342
drohicki	22	6.792	63	7.910	89	9.490	55	8.927	79	10.876
koszyrski	12	4.916	20	4.971	40	6.203	56	3.684	65	8.341
kobryński	23	7.357	19	6.315	22	6.585	22	4.578	37	6.618
kosowski	9	2.331	32	6.512	42	8.316	26	8.284	60	11.631
łuniniecki	29	10.322	43	6.320	57	7.440	85	14.623	61	9.697
piński	15	16.734	79	19.360	88	20.701	62	28.011	87	31.099
prużański	11	7.992	42	9.189	45	9.269	39	12.182	47	11.638
stoliński	9	6.994	52	11.052	69	12.312	78	18.829	97	15.160
Woj. poleskie	176	98.249	392	91.336	540	101.890	487	117.910	641	146.402

Źródło: DzUKOSB za rok 1937, s. 473.

Rozwój bazy bibliotecznej w województwie poleskim w latach 1930/1931 – 1936/1937 przedstawia powyższe zestawienie (Tabela 3.). Liczba bibliotek oświatowych w latach 1930/1931 – 1936/1937 (okres 7 lat) wzrosła o 465 (ze 176 w roku 1930/1931 do 641 w roku 1936/1937). Był to wzrost o ponad 360%. Liczba tomów w poleskich bibliotekach zwiększyła się w tym okresie o niecałe 50 tys. pozycji (z ponad 98 tys. w roku 1930/1931 do ponad 146 tys. w 1936/1937). Księgozbiór zgromadzony w bibliotekach poleskich zwiększył się w tym okresie jedynie o 50%. Możemy to zjawisko wyjaśnić podziałem istniejących bibliotek stałych na mniejsze biblioteki ruchome oraz zjawiskiem wymiany książek zniszczonych na nowe, a było to zjawisko masowe. Wyraźnie powyższe zjawisko występowało w latach 1930/1931 – 1933/1934, gdy liczba bibliotek zwiększyła się o 216, przy jednoczesnym zmniejszeniem się księgozbioru bibliotek o około 7 tys. tomów.

Najlepsze rezultaty w rozbudowie sieci bibliotecznej i powiększaniu zasobów bibliotecznych posiadał powiat stoliński. W latach 1930/1931 – 1936/1937 liczba bibliotek w powiecie powiększyła się o 88 placówek (z 9 do 97). Natomiast liczba książek w bibliotekach stolińskich powiększyła się o ponad 8 tys. (z około 7 tys. do ponad 15 tys.). Najgorzej sytuacja wyglądała w powiecie kobryńskim, gdzie postępy w akcji bibliotecznej były zdecydowanie najniższe. W omawianym okresie liczba bibliotek w powiecie zwiększyła się zaledwie o 14 (z 23 do 37), a liczba książek zmniejszyła się nawet.

Tabela 4. Budżety samorządowe na akcję biblioteczną w województwie poleskim w latach 1933/1934 – 1937/1938

Obwód	Zrealizowano w złotych				
	1933/1934	1934/1935	1935/1936	1936/1937	Preliminowano na 1937/1938
brzeski	-	2.000	3.974	6.037	4.350
drohicki	-	400	750	1.150	1.500
koszyrski	-	300	346	250	250
kobryński	-	400	905	1.452	3.510
kosowski	-	-	967	189	695
łuniniecki	-	2.000	1.585	2.289	2.140
piński	-	-	1.519	1.466	1.000
prużański	-	-	854	949	1.700
stoliński	-	1.000	1.000	250	500
Woj. poleskie	-	6.100	11.900	14.032	15.645

Źródło: DzUKOSB za rok 1937, s. 470.

Dane zawarte w powyższym zestawieniu (Tabela 4.) ukazują budżety samorządowe przeznaczone na akcję biblioteczną w województwie poleskim w latach 1933/1934 – 1937/1938. Nakłady corocznie systematycznie wzrastały. Największe nakłady na akcję biblioteczną poniosły samorządy w powiecie (obwodzie) brzeskim. Wielkość nakładów samorządowych przekładała się automatycznie na liczbę zakupywanych książek i rozbudowę zaplecza bibliotecznego. Powiaty kosowski i kobryński miały najsłabiej rozbudowaną sieć biblioteczną w województwie poleskim, ale jak widać w powyższym zestawieniu samorządy w tych powiatach przeznaczały niskie budżety na rozwój całego przedsięwzięcia. W kwotach przeznaczonych na rozwój akcji bibliotecznej w poszczególnych powiatach ujawnia się zamierzona polityka odgórna. W wydatkach preliminowanych na rok 1937/1938 widać to najwyraźniej. W powiatach gdzie rozbudowa sieci bibliotecznej następowała najszybciej (stoliński, piński, drohicki) wydatki ulegają zmniejszeniu. W powiatach, gdzie rezultaty akcji bibliotecznej były najmniejsze, wyraźnie widoczne staje się zwiększenie wydatków samorządów mających wyrównać dysproporcje choćby w ramach województwa poleskiego (kobryński, kosowski).

Tabela 5. Powiatowe centrale bibliotek ruchomych w województwie poleskim w latach 1932/1933 – 1937/1938

Rok	Centrale	Własne		Depozytowe	
		Liczba	Tomy	Liczba	Tomy
1932/1933	-	-	-	-	-
1933/1934	9	51	4.360	-	-
1934/1935	9	195	11.681	65	3.170
1935/1936	9	232	17.989	87	5.560
1936/1937	9	299	24.783	103	8.725
1937/1938	9	420	29.946	125	9.162

Źródło: DzUKOSB za rok 1937, s. 473; Polski stan posiadania na Polesiu; Brześć 1939.

Akcja biblioteczna miała za zadanie zniwelować ogromne braki występujące w stanie czytelnictwa na Polesiu. Niewielkie środki finansowe, jakimi dysponowały samorządy poleskie, oraz skromna dotacja ministerialna nie pozwalały na wielkie inwestycje budowlane i zakup dużej liczby książek. Cała więc inicjatywa została zbudowana głównie na bibliotekach ruchomych, które były zdecydowanie mniejsze od bibliotek stałych, jednocześnie bardziej ekonomiczne i praktyczne. Powyższe zestawienie (Tabela 5.) ukazuje żywiołowość rozwoju bibliotek ruchomych w województwie poleskim w latach 1933/1934 – 1937/1938. W roku szkolnym 1933/1934 na Polesiu funkcjonowało jedynie 51 bibliotek ruchomych, w których udostępniano czytelnikom niewiele ponad 4 tys. książek. Od tego momentu rozpoczęła się intensywna rozbudowa struktury bibliotek ruchomych. W ciągu jednego roku liczba bibliotek ruchomych w województwie powiększyła się o 209 i wynosiła 260 (195 własnych i 65 depozytowych) – był to wzrost czterokrotny. Liczba książek w bibliotekach ruchomych podniosła się w ciągu jednego roku do około 15 tys. (ponad czterokrotnie). W roku 1937/1938 łączna liczba bibliotek ruchomych wynosiła 545 (420 własnych i 125 depozytowych), w których zgromadzono około 40 tys. tomów.

Biblioteki ruchome stanowiły własność MWRiOP. Księgozbiór bibliotek ruchomych był oddawany lokalnym władzom oświatowym w bezterminowe użytkowanie po wniesieniu przez nie kwoty równej połowie wartości księgozbioru. Biblioteki ruchome miały być udostępniane bezpłatnie (lub za małą opłatą na dalszy rozwój księgozbioru) jak najszerszym warstwom ludności miejscowej. Kierownik Centrali Bibliotecznej oraz lokalni bibliotekarze zobowiązani byli do prowadzenia ścisłej statystyki czytelników i ruchu książek. Do 1 stycznia każdego roku za pośrednictwem inspektora szkolnego musiały spłynąć do Kuratorium OSB sprawozdania z działalności poszczególnych bibliotek. Opracowanie ogólne wysyłano do MWRiOP. W razie nieprzestrzegania regulaminu lub braku inicjatywy Ministerstwo miało prawo za zwrotem wniesionej kwoty wycofać księgozbiór biblioteki ruchomej i przenieść go w inne miejsce[20].

Literatura:

Apel do społeczeństwa – O książkę polską na Polesiu, „Gazeta Poleska", 2 lipca 1922 r., nr 27.

E. Masojada, *Z działalności oświatowo-pozaszkolnej w Okręgu Szkolnym Brzeskim*, w: Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego za rok 1937.

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu, sygn. f. 59, o. 3, d. 1216, k. 182, *Pismo Przewodniczącego Wydziału Powiatowego w Stołpcach do Kuratora Okręgu Szkolnego Poleskiego z dnia 28 maja 1923 r.*

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu, sygn. 59, o. 3, d. 1216, k. 186, *Regulamin Biblioteki Ruchomej.*

[20] PAOB, sygn. 59, o. 3, d. 1216, k. 186, *Regulamin Biblioteki Ruchomej.*

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu, sygn. 59, o. 3, d. 1227, k. 11, *Sprawa danych liczbowych o stanie bibliotek samorządowych w Inspektoracie Szkolnym Stolińskim z dnia 7 maja 1935 r.*

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu, sygn. f. 59, o. 3-3v. d. 1244, k. 55., *Akcja biblioteczna KOSB.*

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu, sygn. f. 59, o. 3, d. 1267, k. 9, *Sprawozdanie Inspektora Oświaty Pozaszkolnej Tomasza Grunwalda z działalności oświatowej w roku szkolnym 1931/1932.*

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu, sygn. f. 59, o. 3, d. 1304, k. 46-47, *Pismo Polskiego Towarzystwa Opieki nad Kresami do KOSP w Brześciu z dnia 4 czerwca 1925 r.*

Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu, sygn. f. 59, o. 3, d. 1310, k. 86, *Pismo zastępcy kuratora OSP Jana Bobki do inspektorów szkolnych OSP z dnia 20 czerwca 1925 r.*

Sprawozdanie Kuratorium z oświaty pozaszkolnej w r. 1931/1932, s. 353, w: Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego za rok 1933.

J. Stopa, *Trzylecie wysiłku o dobrą książkę w Okręgu Szkolnym Brzeskim*, w: Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Brzeskiego za rok 1937.

J. Sutyła, *Miejsce kształcenia dorosłych w systemie oświatowym II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1982.

LIBRARIES AND EDUCATIONAL READING ROOMS IN POLESIE PROVINCE IN 1919-1939

The article looks at the development of readership and educational activities in libraries and reading rooms in Polesie in 1919-1939, i.e. at the time when lack of book collections was one of the biggest problems in education. The problem, let us add, which affected other provinces in the Eastern borderlands as well. Among intervening measures taken at the time there were: book-collecting campaigns all over Poland, promotion of readership, development of library network (both public and private), and launching the Polish Society for the Eastern Borderlands.

Key words: readership, Polish libraries, education, Polesie, the interwar period, the Eastern borderlands.